

Analýza kauzálnych atribúcií v interkultúrnej komunikácii: skúsenosti so študentmi

Ludmila Kovářová, Luděk Kolman

*Katedra psychologie, Provozně ekonomická fakulta České zemědělské univerzity v Praze
kovarova@pef.czu.cz, kolman@pef.czu.cz*

Abstrakt

Autori v tomto príspevku venujú pozornosť analýze kauzálnych atribúcií, ktorej sa venujú v rámci výučby predmetu Komunikace mezi kulturami na Provozně ekonomické fakulte České zemědělské univerzity. V príspevku sa venujú charakteristike kauzálnych atribúcií a ich hodnoteniu na jednotlivých dimenziách. Pre ilustráciu uvádzajú konkrétne príklady atribúcií z rozhovorov a ich kódovanie. Zároveň sa v druhej časti príspevku autori stručne vyjadria k pochopeniu a spracovaniu danej témy študentmi, popíšu komplikácie a návrh podobného výskumného projektu v budúcnosti.

Kľúčové slová: kauzálne atribúcie, komunikácia medzi kultúrami

Úvod

Človek ako spoločenský aktér nereaguje na základe podnetu, ale na základe interpretácie (vysvetlenia) podnetu, ktorú si overuje v sociálnej interakcii s inými aktérmi. Navyše si ľudia – podobne ako vedci – utvárajú o svete a spoločenskej realite celý rad teórií. Porozumenie týmto teóriám a ich tvorbe je preto dôležitým krokom k porozumeniu konania jednotlivcov [1].

Oblasť komunikácie medzi kultúrami je veľmi širokou témou, v rámci ktorej bolo pôvodným zámerom autorov vytvoriť výskumný projekt, ktorý by sa zaoberal analýzou atribučných procesov vo vzťahu k dlhodobému pobytu jednotlivca v zahraničí (predovšetkým potom s dôrazom na prežívanie kultúrneho šoku). Počet študentov (nielen) Provozně ekonomické fakulty ČZU, ktorí absolvujú dlhodobý študijný alebo pracovný pobyt v zahraničí, v poslednom desaťročí prudko stúpol a v súčasnosti si udržiava stabilnú úroveň. Preto je problematika kultúrneho šoku a procesu enkulturácie dôležitou témou, ktorej sa autori venujú v rámci výukových seminárov z predmetu *Komunikace mezi kulturami*.

Identifikovanie a charakteristika atribučných procesov v súvislosti s jednotlivými štádiami kultúrneho šoku je veľmi obsiahly problém, pre riešenie ktorého bol prvým krokom plánovaný predvýskum – rozhovory s osobami, ktoré absolvovali alebo absolvujú takýto pobyt a získanie atribúcií z týchto záznamov. Autori sa preto v tejto fáze rozhodli pre spoluprácu so študentmi a aj realizovanie vlastných interview. Tento príspevok si nekladie za cieľ referovať o výsledkoch atribučnej analýzy. Autori sa v tomto príspevku zaoberajú formulovaním cieľov a postupu výskumu a objasnením systému LACS

pre kódovanie atribúcií. V druhej časti sa potom zameriavajú na úvahu nad tým, ako sa zadania zhostili študenti a v ktorých oblastiach bola pre nich skúsenosť s kvalitatívnym výskumným projektom prínosná. V tomto príspevku autori uvažujú aj nad možným pokračovaním podobného projektu v budúcnosti spolu s úskaliaми, ktoré sa objavili a na ktoré bude musieť byť v budúcnosti zameraná pozornosť zo strany pedagógov.

Príspevok je rozdelený do dvoch hlavných častí. Prvá časť je venovaná stručnej charakteristike teoretického rámca – analýze diskurzu a atribučnej teórie. V tejto časti sú formulované základné východiská, definované pojmy a objasnený systém LACS pre kódovanie atribúcií. Druhá časť príspevku sa orientuje na popis jednotlivých krokov atribučnej analýzy, ktorú realizovali študenti v školskom roku 2004/2005. V závere sú zdôraznené oblasti, ktorým bude v budúcnosti nutné venovať pozornosť jednak pri výučbe a cvičeniach, a jednak pri ďalšom pokračovaní v tejto časti uvedeného projektu.

Cieľ a metodika

Cieľom tohto príspevku je priblíženie možností analýzy kauzálnych atribúcií vo vzťahu ku kultúrnemu šoku. Atribúcie sú získané z pološtruktúrovaných interview s osobami vo vekovom rozmedzí 20 – 30 rokov, ktorí absolvovali dlhodobý (aspoň viac ako 4-mesačný) pobyt v zahraničí. Rozhovory sa venovali problematike kultúrneho šoku a boli zamerané na mapovanie jednotlivých štádií kultúrneho šoku. Príspevok podáva správu o pilotnej štúdií venovanej kultúrnemu šoku a naznačuje ďalší postup skúmania tejto problematiky.

Autori vychádzajú z nasledujúceho predpokladu:

- pri popisovaní prvého obdobia po príchode do novej kultúry budú jednotlivci vyjadrovať skôr interné, kontrolovateľné atribúcie. V dlhšom časovom horizonte budú používať skôr externé, nekontrolovateľné atribúcie. Vo fáze prispôsobenia sa danej kultúre budú atribúcie odpovedať identifikovanému atribučnému štýlu jednotlivca.

V druhej časti príspevku autori hovoria o tom, ako túto problematiku spracovali študenti ekonomickej fakulty a v čom bola pre nich prínosom alebo naopak, kde vznikali určité obtiaže.

Teoretické východiská

Kauzálna atribúcia (v angl. causal attribution) je definovaná ako pripisovanie príčin vlastnému správaniu a správaniu iných ľudí [2]. Výskum atribúcií sa zaoberá predovšetkým tým, ako si ľudia uvedomujú príčiny udalostí a zároveň vytvárajú kauzálne vysvetlenia toho, čo sa v realite okolo nich deje. Za zakladateľa atribučnej teórie je považovaný Fritz Heider, ktorý v roku 1958 publikoval obsiahlu monografiu s názvom Psychológia medziľudských vzťahov. V čase vydania toto dielo nezbudilo veľkú pozornosť. Až dovtedy, kým v 60.-tych rokoch Heidrove myšlienky

nesystematizovali H. H. Kelley a E. Jones. Výrazný záujem o atribučnú teóriu nastal v 70. a 80. rokoch minulého storočia, pričom výskum atribúcií sa rozšíril aj do oblastí vzdelávania či zdravia, rovnako aj do klinickej i organizačnej psychológie. V poslednom období výskumný záujem o oblasť atribúcií mierne opadol, napriek tomu poznávanie atribúcií ostáva jedným zo základných pilierov sociálnej psychológie [3].

Výskum kauzálnych atribúcií je i v súčasnosti výsostne aktuálnou témou. V oblasti interkulúrnej psychológie bolo realizovaných mnoho výskumných projektov, ktoré sa zameriavali na atribúcie a národnostné vzťahy, etnocentrizmus apod [4]. V rámci predmetu Komunikácie medzi kulturami sa autori pokúsili nadviazať na tento trend a so študentami realizovať výskum kauzálnych atribúcií v rozhovoroch s osobami, ktoré dlhodobo pôsobili mimo ich materskú krajinu. Spôsob, akým si jednotliviec vysvetľuje udalosti okolo neho i jeho správanie, to znamená atribučný štýl, ovplyvňuje jeho pôsobenie v danej krajine i to, ako prežíva kultúrny šok.

Kultúrny šok (v angl. culture shock) je popisovaný ako súbor pocitov, problémov, stavov, ktoré jedinec zažíva po príchode do novej kultúry a tiež po návrate domov. Jednotlivé etapy, ktoré popisujú kultúrny šok, sa dajú znázorniť pomocou krivky U, resp. dvojitého U [4]. Po príchode do novej krajiny jedinec prežíva nadšenie, teší sa, zažíva pocit úspechu – zvládol to, a je entuziastický a plný energie pre spoznávanie novej krajiny, ľudí, zvykov. Po skončení tejto fázy nasleduje obdobie smútku, depresie, vtedy by sa človek najradšej vrátil domov. Emócie v tomto období sú negatívne. Po tejto fáze nasleduje viac alebo menej úspešné prispôbenie sa novej kultúre, ktoré tiež môže mať rôzne podoby. Niektorí autori vyčleňujú viac fáz kultúrneho šoku, tieto v princípe korešpondujú s uvedeným rozdelením.

Vo výskumoch venovaných atribúciám sa ukázalo, že úspech si ľudia vysvetľujú skôr vlastnými schopnosťami (vyskytujú sa tam atribúcie interné, kontrolovateľné), kým neúspech. Alebo negatívne situácie si vysvetľujú skôr vplyvom pôsobenia vonkajšieho prostredia (atribúcie externé a nekontrolovateľné). Vo fáze prispôbenia sa danej kultúre je potom pravdepodobné, že ľudia budú používať svoj „typický“ atribučný štýl.

Výsledky

Pološtrukturované interview, ktoré tvoria základný zdroj dát, boli realizované v priebehu školského roku 2005/2006. Jedná sa o štyri interview so študentmi v poslednom roku štúdia PEF ČZU. Rozhovory boli zaznamenané na diktafón a prepísané. Následne sme identifikovali atribúcie a tie kódovali na určitých dimenziách. Dimenzie vychádzajú zo systému kódovania LACS a ukazuje ich tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1: Príklad kódovania atribúcií na jednotlivých dimenziách.

Číslo atribuce	1	2	3	4	5
Fáza kultúrneho šoku	1	1	1	1	2
Agent	6	1	3	6	6

Target	1	1	1	1	1
stály 1 – nestály 0	0	0	0	0	0
všeobecný 1 – špecifický 0	0	0	0	0	1
interný 1 – externý 0 <i>hovoriaci</i>	1	1	0	0	1
interný 1 – externý 0 <i>agent</i>	0	1	1	0	2
interný 1 – externý 0 <i>target</i>	1	1	0	0	1
osobný 1 – univerzálny 0 <i>hovoriaci</i>	0	0	0	0	0
osobný 1 – univerzálny 0 <i>agent</i>	0	0	0	0	0
osobný 1 – univerzálny 0 <i>target</i>	0	0	0	0	0
kontrolovateľný 1 – nekontrolovateľný 0 <i>hovoriaci</i>	0	0	1	1	0
kontrolovateľný 1 – nekontrolovateľný 0 <i>agent</i>	0	0	0	0	0
kontrolovateľný 1 – nekontrolovateľný 0 <i>target</i>	0	0	1	1	0

Ako príklad pre vysvetlenie uvádzame atribúciu s poradovým číslom 3 - A3: *po prvém týdnu nadšená, protože jsem kolem sebe měla pár lidí, které jsem znala...* Systém LACS umožňuje kódovanie atribúcií na piatich dimenziách, z ktorých niektoré sú jednoznačnejšie (napr. dimenzia interný – externý), niektoré sú menej jednoznačné (dimenzia všeobecný – špecifický). Výsledky výskumov hovoria, že najstabilnejšie sú dimenzie interný – externý, kontrolovateľný – nekontrolovateľný, stály – nestály [2].

Ku konkrétnym záverom z tejto pilotnej štúdie: čo sa týka overenia predpokladu, uvedeného vyššie, musíme konštatovať, že naše rozhovory sa javia veľmi rozmanité a nie je možné zatiaľ učiť všeobecný záver o súvislosti jednotlivých kauzálnych atribúcií a kultúrneho šoku. Tento príspevok referuje o pilotnej štúdii, preto nevyvodzujeme daný záver, napriek tomu obsiahlejšia vzorka probandov pravdepodobne umožní vysledovanie určitých trendov.

Jedným z dôležitých záverov tejto pilotnej štúdie však je, že celá metodika sa nemôže obmedziť iba na rozhovory s probandmi. Získavanie dát je nutné rozšíriť o metódu identifikovania individuálnych atribučných štýlov – ako sú napr. dotazníky na zisťovanie atribučných štýlov. K tomuto poznatku nás privádza fakt, že niektorí probandi nepociťovali výrazné zmeny po príchode do novej kultúry, podľa ich slov „žiadny kultúrny šok nezažili“. Preto je možné, že výrazný vplyv v tomto prípade má ich vlastný atribučný štýl.

Ďalším z cieľov autorov, ako je uvedené vyššie, bolo v rámci predmetu Komunikácie medzi kulturami zoznámiť študentov s novou možnosťou bádania v oblasti psychologického výskumu, a predovšetkým ich uviesť do obsiahlej problematiky, ktorou sú kauzálne atribúcie. Študenti sa dovtedy s analýzou atribúcií nestretli a toto pole bolo pre nich úplne nové. Pre autorov bola od začiatku dôležitá otázka, akým spôsobom si študenti poradia s prácou s textom, s identifikáciou atribúcií a ich následným kódovaním podľa systému LACS [2]. Tomuto samozrejme predchádzalo vedenie interview, ktoré malo danú ústrednú tému – dlhodobý pobyt v zahraničí.

V rámci výuky sa teda jednalo o nasledovný postup:

- informácie o atribučnej teórii,
- zadanie pre vedenie a záznam rozhovoru,
- vysvetlenie systému kódovania atribúcií,
- zámerom bolo aj ďalšie spracovanie atribúcií (k tomuto kroku nakoniec nedošlo).

Študentom bola teda v prvom kroku vysvetlená atribučná teória, jej význam a aplikácie. Už v tomto bode autori zistili, že študenti (v predposlednom a poslednom roku štúdia na VŠ) nemajú skúsenosť s oblasťou kvalitatívneho výskumu. Napriek tomu sa autori domnievali, že pochopenie atribučnej teórie bude najnáročnejšou časťou celého zadania. V ďalšom kroku bola zadaná inštrukcia pre vedenie pološtrukturovaných interview. Úlohou bolo, aby študenti v malých tímoch (2 – 3-členných) urobili interview s jedným probandom podľa vopred zadaných inštrukcií (témy pre interview, požiadavky na probanda, záznam o interview). Interview mali zaznamenať čo najpodrobnejšie – buď doslovný prepis zvukového záznamu, alebo v rámci skupinky jeden zo študentov viedol interview a druhý mal úlohu zapisovateľa. Tretím krokom bolo identifikovanie atribúcií – ich grafické znázornenie vrátane odlíšenia príčinnej a následkovej časti v texte a zároveň súhrnný zoznam identifikovaných atribúcií. Posledným krokom bolo kódovanie atribúcií na určených dimenziách. V ďalšej časti nasledovala diskusia o samotnej metóde, o vedení interview, o jednotlivých dimenziách kódovania, predovšetkým však o ďalšom spracovaní takto získaných dát.

Zo záznamov vyplynulo niekoľko dôležitých zistení:

- Väčšina študentov porozumela atribučnej teórii, oproti očakávaniam pedagógov hovorili o problémoch skôr v súvislosti s vedením interview v prvej časti a s kódovaním atribúcií v druhej časti.
- Autori zistili nedostatky vôbec v porozumení metóde rozhovoru, pre študentov bolo náročné viesť samotné pološtruktúrované interview. Aj pri precvičovaní kladenia otázok bolo pre nich problematické klásť otvorené otázky, prikláňali sa k vytvoreniu vlastnej predlohy interview s jednoznačnými otázkami. V budúcnosti je teda dôležité venovať nácviku vedenia rozhovoru zvýšenú pozornosť už preto, že v diplomových prácach študenti metódu rozhovoru používajú relatívne často, a napriek tomu si neuvedomujú tak základný rozdiel, ako je interview (a rôzne druhy interview) versus dotazník.
- Najvýraznejšie obtiaže nastávali pri identifikovaní atribúcií v texte. Vyhľadanie atribúcie bolo jednoduché, pokiaľ sa študenti zamerali iba na príčinné tvrdenia (len u probanda), ktoré obsahovali slovička „pretože“, „následkom toho“ apod. Ak súvetie neobsahovalo niektorý z týchto výrazov, bolo pre nich ťažšie určiť príčinu a následok. Najvýraznejšie problémy vznikali pri vysvetleniach, ktoré neboli obsiahnuté v jednom súvetí. V tomto prípade musí výskumník pozorne rozlíšiť, čo je príčinou a následkom vyjadreným v dlhšom slovnom prejave probanda. Tu sa objavovala u študentov veľká neistota pri rozlišovaní, kam siaha vlastná projekcia výskumníka. A čo je ešte komunikovaným obsahom zo strany probanda. Kritérium spoľahnutia sa na ich vlastný úsudok sa im javilo nedostačujúce, naopak, potrebovali šablónu, podľa ktorej by mohli v takýchto prípadoch postupovať.
- Neistota sa objavovala i v kódovaní atribúcií. Už uvedený systém LACS umožňuje kódovanie atribúcií na piatich dimenziách, z ktorých niektoré sú jednoznačnejšie (napr. dimenzia interný – externý), niektoré sú menej jednoznačné (dimenzia všeobecný – špecifický). Výsledky výskumov hovoria, že najstabilnejšie sú dimenzie interný – externý, kontrolovateľný – nekontrolovateľný, stály – nestály [1] a tieto dimenzie boli aj pre študentov pri kódovaní menej náročné. Kódovanie vždy bude do určitej miery záležať na úsudku výskumníka, hoci dané dimenzie sú vymedzené

relatívne jednoznačne. Pre študentov bolo rozhodovanie o jednotlivých dimenziách na základe ich úsudku náročné, nie je pre nich jednoduché spoliehať sa na svoje rozhodnutia pri spracúvaní výskumných dát. Mnohí z nich sa pokúšali tenziu vyplývajúcu z vlastného rozhodovania o kódoch redukovať overujúcimi otázkami u pedagóga – potrebovali a chceli získať uistenia o tom, že „takto je to správne“. Nebolo pre nich jednoduché zvládnuť fakt, že oni sú kompetentní rozhodovať sami o tom, „ako to je“.

Dáta sú vo fáze spracovávania. Ich ďalšia analýza sa však predbežne ukazuje ako nereálna, vzhľadom k tomu, že samotné vedenie interview bolo poňaté najrôznejšími spôsobmi, a preto sú získané dáta veľmi rôznorodé a rozdielnej kvality. Na druhej strane študenti mali možnosť získať skúsenosti s prácou s textom, s kvantifikáciou kvalitatívnych dát a tiež samozrejme s tým, ako je možné skúmať atribúcie, získavať ich a ďalej spracovať.

Záver

Tento príspevok referuje o pilotnej štúdií a udáva jej postup a zároveň informuje o Všeobecné závery zatiaľ v tomto štádiu skúmania nie je možné prijať a autori ich vyslovia po získaní dát z obširnejšieho vzorku populácie. Napriek tomu jedným z dôležitých zistení je rozšírenie metodiky skúmania o dotazníky sledujúce atribučný štýl jednotlivca. Hlavný prínos tohto príspevku autori vidia v popísaní plánovaného výskumu a jeho predbežnej štruktúry a v znázornení možnosti spracovania dát získaných z rozhovorov so skúmanými osobami.

Na druhej strane, pedagogický cieľ tejto časti zmieneného projektu autori považujú za splnený. Atribučná teória v súvislosti s interkultúrnou psychológiou bola vysvetlená, rovnako boli študenti uvedení do oblasti kvalitatívneho výskumu a bola im predstavená jedna z mnohých možností kvantifikácie kvalitatívnych dát. Pre autorov z tejto skúsenosti vyplynulo viacero záverov, ktorým je nevyhnutné venovať v budúcnosti hlbšiu pozornosť. Jednak je to oblasť metodológie výskumu, predovšetkým potom nácvik kladenia otázok a vedenia rôznych druhov interview, čo je nevyhnutnou zručnosťou nielen na výskumnom poli, ale v každodennom osobnom aj pracovnom živote každého jednotlivca. Do metodológie výskumu spadá aj širšie oboznámenie študentov nielen s atribučnou teóriou, ale aj ďalšími teóriami z prúdu tzv. alternatívnych smerov vo vedeckom bádání, to znamená s teóriou sociálneho konštruktivizmu, analýzou diskurzu, kolektívnych reprezentácií, dôkladné pochopenie ktorých by v budúcnosti mohlo prispieť k redukcii obáv z posudzovania údajov na základe vlastného úsudku. Autori si uvedomujú, že tieto témy presahujú rámec psychológie a siahajú i do iných odborov, ako je sociológia, etnológia, politológia. To však považujú za výhodu a vidia naopak na tomto poli možnosť širšej vedeckej diskusie.

Literatúra

- [1] Plichtová, J. *Metódy sociálnej psychológie zblízka*. 1. vyd. Bratislava : MÉDIA, 2002. 350 s. ISBN 80-967525-5-3.
- [2] Munton, A. G. et al. *Attributions in Action: A Practical Approach to Coding Qualitative Data*. West Sussex : John Willey & Sons, 1999. 207 s.
- [3] Fösterling, F. *Attribution: An introduction to Theories, Research and Applications*. East Sussex : Psychology Press, 2001. 242 s.
- [4] Berry, J. W. et al. *Cross cultural psychology: Research and applications*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 459 s.